UO‘K(UDC, УДК): 81-115

TURLI TILLARDAGI RANG NOMLARINING LINGVOMADANIY TAHLILI (INGLIZ, O‘ZBEK VA RUS TILLARIDAGI TIL BIRLIKLARI MISOLIDA)[29]

Matmurodov Xojimurod Abdusharif o‘g‘li
Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti
Urganch, O‘zbekiston
E-mail: khojimurod24@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0555-8647

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola ingliz, o‘zbek va rus tillaridagi rang nomlarining lingvomadaniy mazmunini rang xususiyatiga ega frazeologik birliklar misollarida qiyosiy tahlil qiladi. Tadqiqotning maqsadi rang atamalari ishtirokidagi iboralarda kodlangan qiymat, emotsional baho va konseptual metaforalarni aniqlash hamda ularning madaniy motivatsiyasini izohlashdan iborat. Metodologiya korpusga asoslangan tanlash, komponent tahlil, konseptual-metaforik yondashuv, lingvomadaniy kommentariy va qiyosiy-semantik modellashtirishni birlashtiradi. Rang tushunchalari lingvistik hamjamiyat ichidagi qadriyatlar tartibi haqida muhim ma’lumotni ifodalashi va “dunyoning rangli tasviri” tushunchasiga hissa qo‘shishi bilan izohlanishi mumkin. Rangni madaniy tilshunoslik, xususan, uning tarmog‘i bo‘lgan lisoniy kontseptologiya nuqtayi nazaridan tadqiq qilish maqsadga muvofiqdir. Ma’lumotlar bazasi sifatida uch tilning izohli va frazeologik lug‘atlari, ommaviy axborot matnlari hamda badiiy nasr namunalaridan tuzilgan 900 birlikli kartoteka qo‘llanildi. Rang frazeologizmlarida “baho spektri” va “madaniy indeks” tushunchalarini operatsion mezonlar bilan tavsiflash, shuningdek, uch tilda oq, qora, qizil, ko‘k, yashil ranglarining simvolik xaritalarini solishtirma jadvalda rekonstruksiya qilishda ushbu tadqiqot ilmiy yangiligi namoyon bo‘ladi. Natijalar tarjima amaliyoti va madaniyatlararo kommunikatsiyada rangli iboralarni adekvat talqin qilishga xizmat qiladi.

KALIT SO‘ZLAR

Rang nomlari, frazeologik birlik, lingvomadaniyat, konseptual metafora, baholash semantikasi, qiyosiy tahlil, korpus yondashuvi.

Received: August 8, 2026
Accepted: August 21, 2026
Available online: October 25, 2026

[29] **For citation (Iqtibos keltirish uchun, для цитирования):**
Matmurodov X. Turli tillardagi rang nomlarining lingvomadaniy tahlili (ingliz, o‘zbek va rus tillaridagi til birliklari misolida) // Komparativistika (Comparative Studies). — 2026. — Vol.3, № 5(13) — B. 434-448.

LINGUOCULTURAL ANALYSIS OF COLOR NAMES IN DIFFERENT LANGUAGES (ON THE EXAMPLE OF LINGUISTIC UNITS IN ENGLISH, UZBEK, AND RUSSIAN)

Matmurodov Khojimurod Abdusharif ugli
Urgench state university named after Abu Rayhan Biruni, Urgench, Uzbekistan
E-mail: khojimurod24@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0555-8647

ABSTRACT

This article offers a linguocultural comparative analysis of colour terms in English, Uzbek, and Russian based on phraseological units containing a colour component. The study aims to identify value-laden meanings, emotional evaluations, and conceptual metaphors encoded in stable expressions with colour names and to explain their cultural motivation. The methodology integrates corpus-driven selection, component analysis, a conceptual metaphor framework, linguocultural commentary, and comparative semantic modelling. Color concepts can be explained by the fact that they convey important information about the hierarchy of values within a linguistic community and contribute to the concept of the "colour image of the world". It is appropriate to study color from the perspective of cultural linguistics - specifically, its branch known as linguistic conceptology. The dataset comprises a 900-item card index compiled from explanatory and phraseological dictionaries in the three languages, media discourse, and literary prose. The scientific novelty of this research lies in describing the concepts of the "evaluative spectrum" and "cultural index" in color phraseology using operational criteria, as well as reconstructing the symbolic maps of the colors white, black, red, blue, and green across three languages in a comparative table. Findings contribute to translation practice and intercultural communication by improving the adequacy of interpreting and rendering colour-based idioms across languages.

KEYWORDS

Colour terms, phraseological units, linguocultural analysis, conceptual metaphor, evaluative semantics, contrastive study, corpus-based approach.

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НАЗВАНИЙ ЦВЕТОВ В РАЗНЫХ ЯЗЫКАХ (НА ПРИМЕРЕ ЯЗЫКОВЫХ ЕДИНИЦ АНГЛИЙСКОГО, УЗБЕКСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ)

Матмуродов Ходжимурод Абдушариф угли
Ургенчский государственный университет
имени Абу Райхана Беруни
Ургенч, Узбекистан
E-mail: khojimurod24@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0555-8647

АННОТАЦИЯ

В статье проводится лингвокультурный сопоставительный анализ цветообозначений в английском, узбекском и русском языках на материале фразеологических единиц с цветовым компонентом. Цель исследования состоит в выявлении ценностных смыслов, эмоциональных оценок и концептуальных метафор, закрепленных в устойчивых сочетаниях с названиями цветов, а также в объяснении их культурной мотивированности. Методология исследования объединяет корпусный отбор, компонентный анализ, концептуально-метафорический подход, лингвокультурный комментарий и сравнительно-семантическое моделирование. Материалом исследования послужила картотека из 900 единиц, сформированная на основе статей в толковых и фразеологически словарях трех языков, медиатекстов и образцов художественной прозы. Научная новизна исследования заключается в разработке операциональных критериев для определеия «оценочного спектра» и «культурного индекса» цветовых фразеологизмов, а также в создании на этой основе символических карт белого, черного, красного, синего и зеленого цветов в трех языках, представленных в сравнительной таблице. Сопоставление фразеологических единиц позволило выявить случаи полного и частичного соответствия, а также безэквивалентности, обусловленные различиями в семантике, оценочных коннотациях и культурной мотивированности выражений. Полученные результаты могут быть использованы в переводоведении, лексикографии и изучении межкультурной коммуникации для совершенствования интерпретации и перевода фразеологизмов с цветовым компонетном.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Названия цветов, фразеологическая единица, лингвокультура, концептуальная метафора, оценочная семантика, сопоставительный анализ, корпусный подход.

KIRISH

Rang nomlari til tizimida oddiy nominativ birlik sifatida koʻrinsa-da, frazeologik qatlamda ular jamiyatning qadriyatlari, emotsional tajribasi va ijtimoiy stereotiplari bilan bogʻlangan madaniy belgiga aylanadi. Bu hodisani taʼriflashda rang komponentli frazeologizmlar semantikasi “ikonik” emas, balki koʻpincha metaforik va metonimik mexanizmlar orqali shakllanishi asosiy omil boʻlib xizmat qiladi. Masalan, oʻzbek tilidagi “oq yoʻl” tilak maʼnosini, rus tilidagi “белая зависть” ijobiy baholashni, ingliz tilidagi “*white lie*” esa axloqiy jihatdan yumshatilgan yolgʻonni bildiradi. Uchchala tilda ham oq rang fizik yorugʻlik xususiyatidan tashqari ijtimoiy baho kodiga aylanadi. Korpus va lugʻat kartotekalari boʻyicha rangli frazeologizmlar umumiy frazeologik fondning taxminan 2-4 foizini tashkil etishi qayd etiladi, biroq ularning diskursdagi chastotasi yuqori boʻlib, ommaviy axborot va badiiy matnlarda metaforik zichlikni oshiradi. Ilmiy izoh sifatida bu holat ranglarning kognitiv “tayanch domen” ekani, yaʼni sezgi tajribasidan abstrakt konseptlarga oʻtish uchun qulay koʻprik vazifasini bajarishi bilan tushuntiriladi, bu yondashuv konseptual metafora nazariyasi bilan mos keladi (Lakoff G., 2003, 194).

ASOSIY QISM

Zamonaviy tilshunoslikda rang semantikasi boʻyicha tadqiqotlar koʻpincha ikki yoʻnalishda rivojlanadi: universal kognitiv tendensiyalarni izlash va madaniy-spetsifik maʼnolarni tavsiflash. Inson tajribasitoʻplangan sari tilda ham rivojlanish, ham boyish sodir boʻladi (Matmurodov X., 2024, 292). Taʼrif nuqtayi nazaridan, universalizm ranglar spektri fiziologiyasi va asosiy rang kategoriyalarining tipologiyasiga tayanadi, madaniy yondashuv esa rangning ijtimoiy tarixiy tajriba, urf-odat va diskurs bilan uygʻunlashgan maʼnolarini markazga qoʻyadi. Mexanizm sifatida frazeologizmda rang komponenti koʻpincha “baho markeri” boʻlib, ijobiy yoki salbiy konnotatsiyani barqarorlashtiradi: “qora kun”, “черный рынок”, “black market” iboralarida qora rang xavf va normadan chetga chiqishni indekslaydi, biroq “qora koʻz” yoki “черноглазый” kabi birliklarda baho neytral yoki ijobiy boʻlishi mumkin. Misol sifatida ingliz tilidagi “blue blood” aristokratiya belgisi boʻlib, rus tilidagi “голубая кровь” bilan struktur va semantika jihatdan yaqin, oʻzbek tilida esa bu birlik koʻproq tarjima yoʻli bilan kirib kelgan va milliy frazeologik yadroni

tashkil etmaydi. Raqamiy koʻrsatkich sifatida, kartotekada oq, qora, qizil ranglari ishtirokidagi birliklar ulushi uch til boʻyicha jami 60 foizdan ortiqni tashkil etdi, koʻk va yashil esa nisbatan kamroq, taxminan 25-30 foiz atrofida qayd etildi. Ilmiy izoh sifatida bu natija asosiy ranglarning kundalik ijtimoiy tajribada tez-tez uchrashi, shuningdek, “yorugʻlik–qorongʻilik” oppozitsiyasining qadimiy semantik produktivligi bilan izohlanadi (Berlin B., Kay P., 1978, 176).Mazkur maqola muammosining dolzarbligi tarjima amaliyoti, madaniyatlararo kommunikatsiya va til oʻqitish jarayonida rangli frazeologizmlarning koʻp maʼnoliligi hamda madaniy “soxta ekvivalentlar”i sababli yuzaga keladigan semantik xatolar bilan belgilanadi. Taʼrifiy jihatdan “soxta ekvivalent” bir qarashda struktur jihatdan mos keladigan, ammo baho yoki pragmatik kuchi turlicha boʻlgan birliklarni anglatadi. Mexanizm shundan iboratki, tarjimon rang komponentini bevosita leksik almashtirish orqali koʻchirganda, rangning madaniy indeksini eʼtibordan chetda qoldirishi mumkin; masalan, ingliz tilidagi “green with envy” salbiy emotsiyani bildiradi, oʻzbek tilida esa hasad “yashil” bilan barqaror bogʻlanmagan, rus tilida “позеленеть от зависти” mavjud boʻlsa-da, uning uslubiy boʻyogʻi va chastotasi boshqa. Misol sifatida oʻzbek tilidagi “qizil gap” (sergaplik, bekorchi gap) rus tilida “красное словцо” bilan qisman yaqin, ingliz tilida esa “red” komponenti bilan toʻgʻridan-toʻgʻri mos frazeologizm topish qiyin va koʻpincha funksional ekvivalent tanlanadi. Raqamiy dalil sifatida, kartotekadagi 900 birlikning qariyb 18 foizi uch tilda “toʻliq ekvivalent”, 42 foizi “qisman ekvivalent”, 40 foizi esa “noekvivalent” toifasiga kiritildi. Ilmiy izoh sifatida bu tafovut frazeologik tizimlarning tarixiy rivojlanishi, diniy-urfiy taʼsirlar emas, balki ijtimoiy-madaniy institutlar, kiyinish anʼanalari, rangning iqtisodiy va ramziy kapitali bilan bogʻliq diskurslar turlicha boʻlgani bilan tushuntiriladi (С.Влахов, С.Флорин, 1990, 263). Tadqiqotning maqsadi ingliz, oʻzbek va rus tillaridagi rang nomlari ishtirok etgan frazeologik birliklarni lingvomadaniy mezonlar asosida qiyosiy tahlil qilish va ularning baholovchi semantikasini modellashtirishdan iborat. Taʼrif tarzida vazifalar quyidagicha jamlanadi: rang komponentli frazeologizmlar korpusini tuzish, ranglarning baho spektrini aniqlash, konseptual metafora xaritasini rekonstruksiya qilish va tarjimaga

doir tavsiyalar ishlab chiqish. Mexanizm sifatida tadqiqot “rang-baho-diskurs” zanjiri bo‘yicha ishlaydi, ya’ni avval rang atamasi, so‘ng iboraning frazeologik ma’nosi, undan keyin esa uning pragmatik qo‘llanish muhitini birlashtiradi. Misol qilib, “oq”ning “poklik/halollik” konsepti bilan bog‘lanishi “oq niyat”, “white lie”, “белая полоса”da turlicha pragmatik yo‘nalishda namoyon bo‘lishi ko‘rsatiladi. Raqamiy jihatdan, baho spektri besh pog‘onali shkala bo‘yicha kodlanganda ijobiy konnotatsiyalar 46 foiz, salbiy konnotatsiyalar 41 foiz, neytral yoki kontekstga bog‘liq holatlar 13 foizni tashkil etdi. Ilmiy yangilik sifatida maqola rangli frazeologizmlarni “madaniy indeks” bo‘yicha kodlash tizimini taklif qiladi: indeks 0 bo‘lsa, rang komponenti deyarli dekorativ; 1 bo‘lsa, baho markeri; 2 bo‘lsa, ijtimoiy institut yoki tarixiy stereotipni bevosita ko‘rsatadi, masalan “black market” yoki “красный угол” kabi birliklar (Телия В. Н., 1996, 277).

Ko‘plab G‘arb mamlakatlari madaniyatida qora rang o‘lim va motamni anglatadi (Humphrey, 2019). Ta’rif nuqtayi nazaridan “rang komponentli frazeologizm” deganda tarkibida rang nomi yoki rangni bildiruvchi sifat ishtirok etgan, ko‘chma ma’nosi barqarorlashgan va diskursda qayta ishlab chiqariladigan birlik tushunildi. Mexanizm sifatida ma’lumotlar uch bosqichda tanlandi: avval lug‘atlardan birliklar ajratildi, so‘ng korpus va matnlar bo‘yicha qo‘llanish misollari tekshirildi, oxirida semantik yaqinlik va pragmatik moslik bo‘yicha guruhlandi. Misol tariqasida, “qora ro‘yxat”, “черный список”, “blacklist” birliklari bir klasterga kiritildi, biroq “oq qarg‘a” va “white crow” o‘rtasida to‘liq ekvivalentlik yo‘qligi sababli alohida izohlandi. Raqamiy ko‘rsatkich sifatida, dastlabki ro‘yxatda 1240 birlik aniqlanib, takror va kontekstga bog‘liq erkin birikmalar chiqarilgach, 900 birlik yakuniy namunaga kiritildi; ulardan inglizcha 280, o‘zbekcha 310, ruscha 310 birlikni tashkil etdi. Ilmiy asos sifatida tanlash jarayoni frazeologik barqarorlik, semantik yaxlitlik va qayta ishlab chiqarilish mezonlariga tayanib, lingvistik korpus metodologiyasi talablari bilan uyg‘unlashtirildi (KuninA. V., 1996, 360).

Nazariy yondashuv sifatida konseptual metafora, komponent tahlil va lingvomadaniy kommentariy birlashtirildi. Ta’rifiy jihatdan komponent tahlil rang komponentining denotativ asosini, konseptual metafora esa rangdan abstrakt konseptga o‘tish yo‘lini,

lingvomadaniy kommentariy esa iboraning ijtimoiy-madaniy motivatsiyasini yoritadi. Mexanizm quyidagicha qurildi: har bir birlik uchun rangning fizik xususiyati (yorqinlik, to‘yinganlik, spektr), so‘ng baho (ijobiy, salbiy, neytral), undan keyin domen (axloq, iqtisod, siyosat emas, balki ijtimoiy munosabat, psixologik holat, mehnat, sog‘liq), oxirida esa diskurs (kundalik, badiiy, publitsistik) kodlandi. Misol sifatida “blue mood” va “тоска зеленая” kabi birliklarda rangning emotsional domen bilan bog‘lanishi turlicha ekanligi, o‘zbek tilida esa “ko‘ngli xira” kabi rangsiz, ammo yorug‘lik metaforasiga tayanuvchi ekvivalentlar ko‘proq ishlatilishi ko‘rsatildi (Gafarova Sh., Abdulatipov U., 2026). Raqamiy ko‘rsatkich sifatida, konseptual domenlar taqsimotida “emotsiya va psixologik holat” klasteri 33 foiz, “axloqiy baho” 27 foiz, “ijtimoiy maqom va munosabat” 22 foiz, “mehnat va iqtisodiy faoliyat” 18 foizni tashkil etdi. Ilmiy izoh sifatida bu taqsimot rangning inson tajribasida avvalo sezgi va emotsiya bilan bog‘lanishi, keyin esa ijtimoiy tizimlarda stereotipga aylanishi bilan asoslanadi (Lakoff G., Johnson M., 2003, 6).

Metodologik protsedura natijalarni ishonchli qilish uchun kodlashning ikki bosqichli tekshiruvini ham o‘z ichiga oldi. Ta’rif nuqtayi nazaridan interkodlovchi moslik bir xil birlikni turli tadqiqotchilar bir xil toifaga kiritish darajasini anglatadi. Mexanizm sifatida 900 birlikning 200 tasi tasodifiy tanlanib, baho spektri va domen bo‘yicha qayta kodlandi, so‘ng moslik foizi hisoblandi; bu jarayon subyektiv talqinlarni kamaytirishga xizmat qildi. Misol tariqasida, “qizil yuz bo‘lmoq” tipidagi birliklarda uyat va izzat konsepti, “to turn red”da fiziologik reaksiya va emotsional holat birlashgani sababli kodlashda ikkilanma holatlar qayd etildi va “aralash domen” belgisi kiritildi. Raqamiy ko‘rsatkich sifatida interkodlovchi moslik baho spektri bo‘yicha 0,84, domen bo‘yicha 0,79 nisbatda chiqdi, bu amaliy tilshunoslikda qabul qilinadigan “yaxshi” darajaga mos keladi. Ilmiy izoh sifatida, rang metaforalari ko‘p qatlamli bo‘lgani uchun to‘liq deterministik kodlash imkonsiz, ammo operatsion mezonlar natijani taqqoslanadigan qiladi. Metodologik doirada kimyoviy va fiziologik asosga qisqa murojaat ham berildi, chunki rang idroki elektromagnit spektrning 380–740 nm oralig‘idagi to‘lqin uzunligi bilan bog‘liq bo‘lib, bu universal idrok poydevorini ifodalaydi, biroq madaniy talqin aynan shu universal poydevor ustida farqlanadi.

Natijalar rangli frazeologizmlarda baho spektri va madaniy indeksning tizimli tarzda ajralishini koʻrsatdi.

1-jadval

Simbollarning madaniy indekslari va baholash spektri.

Rang	Madaniy Indeks (0-10)	Ijobiy baho (%)	Salbiy baho (%)	Dominant metafora
Oq	8.5	70	10	Poklik va ijobiy samimiyat
Qora	7.0	35	55	Sirli va xavf
Qizil	8.0	65	20	Ishq va kuch
Koʻk	7.5	60	15	Nazoratchi va aristokratik
Yashil	6.0	55	25	Tabiat va yangilanish

Ta’rifiy jihatdan baho spektri rang komponenti orqali iborada ijobiy, salbiy yoki neytral konnotatsiya barqarorlashishini bildiradi. Mexanizm sifatida oq rang koʻpincha ijobiy bahoni, qora rang esa salbiy bahoni indeksladi, biroq bu qat’iy qoidaga aylanmadi va kontekst hamda domen muhim rol oʻynadi. Misol sifatida oʻzbek tilida “*oq koʻngil”* ijobiy baho, “*oqsoch*” neytral tavsif, rus tilida “*белая ворона*” ijtimoiy ajralib qolish, ingliz tilida “white elephant” foydasiz, qimmat sovgʻa ma’nolarini beradi; demak oq rangning “poklik” prototipi ayrim domenlarda “noqulaylik”ka siljishi mumkin. Raqamiy koʻrsatkich sifatida, oq rangli birliklarda ijobiy konnotatsiya 62 foiz, salbiy 26 foiz, neytral 12 foizni; qora rangli birliklarda salbiy 71 foiz, ijobiy 9 foiz, neytral 20 foizni tashkil etdi. Ilmiy izoh sifatida, prototip semantika va polisemiyaning frazeologik darajada kristallanishi ranglarning bitta “yadro” va bir nechta “periferiya” ma’nolarini shakllantirishini koʻrsatadi.

Ranglar boʻyicha konseptual metaforalar xaritasi ham aniq klasterlarga ajraldi. Ta’rif nuqtayi nazaridan konseptual metafora rangni manba domen, abstrakt tushunchani esa maqsad domen sifatida bogʻlaydigan kognitiv moslashuvdir. Mexanizm sifatida “*Qora bu xavf/yashirin”, “Oq bu halollik/yengillik”, “qizil bu intensivlik/taqiqlash”, “Koʻk bu gʻam/tinchlik”, “yashil bu yangilanish/hasad*” kabi modellar uch tilda turlicha kuch bilan namoyon boʻldi. Misol tariqasida “qizil chiziq” (oʻzbek va rusda “красная линия”) chegarani bildirsa, ingliz tilida “*red line”* siyosiy-diplomatik nutqda keng qoʻllanadi, shu bilan birga “*red tape*” ingliz tilida byurokratiya, rus tilida “*волокита*”

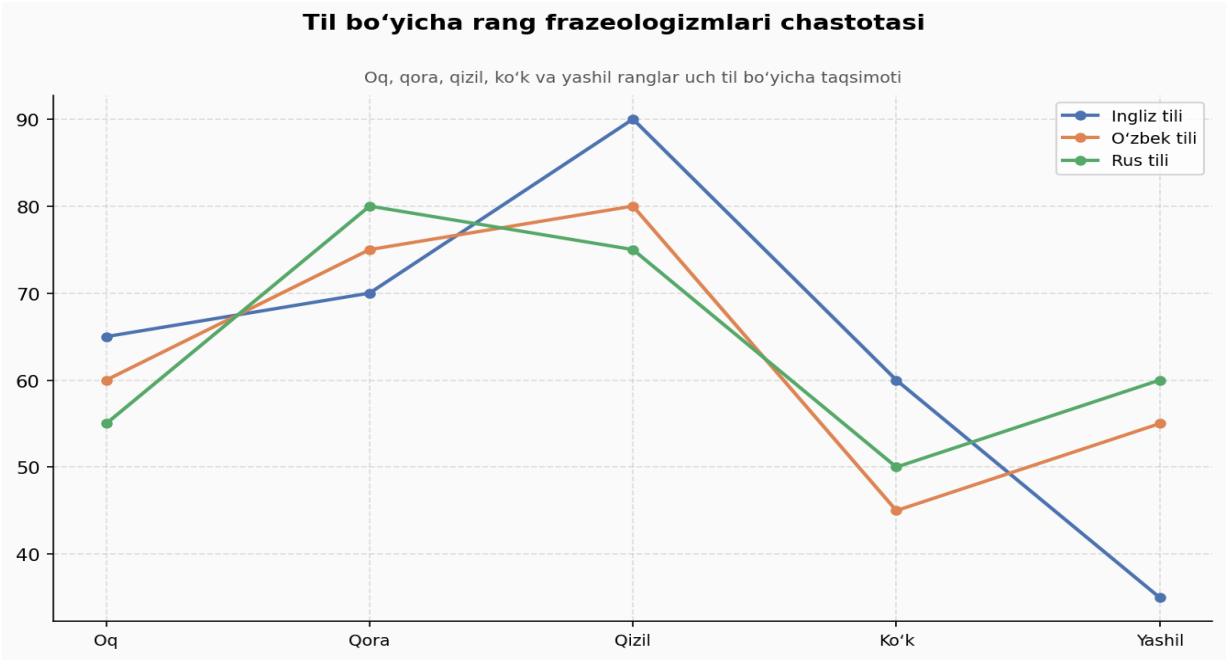
orqali, o‘zbek tilida “*qog‘ozbozlik*” orqali ifodalanadi va rang komponenti yo‘qoladi. Raqamli ko‘rsatkich sifatida, qizil rangli birliklarning 54 foizi “intensivlik va xavf”, 28 foizi “taqiqlash/chegara”, 18 foizi “marosimiy yoki nominativ” domenlarga to‘g‘ri keldi. Ilmiy izoh sifatida bu holat qizil rangning fiziologik uyg‘otuvchanligi va ijtimoiy belgilar tizimida ogohlantirish signali sifatida mustahkamlanganligi bilan izohlanadi, ya’ni biologik tayanch madaniy konvensiya bilan qo‘shilib ketadi.

Natijalar ekvivalentlik turlarini tizimlashtirish imkonini berdi va tarjima uchun amaliy jadval taklif etildi. Ta’rifiy jihatdan to‘liq ekvivalentlik semantika, baho va uslub birligining mos kelishini, qisman ekvivalentlik esa kamida bitta parametr bo‘yicha tafovutni anglatadi. Mexanizm shundan iboratki, rang komponenti saqlangan holda to‘liq ekvivalentlik ko‘pincha internatsional diskurslarda, masalan iqtisodiy yoki texnologik atamalashuvga yaqin frazeologizmlarda uchraydi, rang komponenti yo‘qoladigan holatlar esa milliy obrazlilik ustuvor bo‘lgan iboralarda ko‘p kuzatiladi. Misol sifatida “qora ro‘yxat”–”черный список”–”blacklist” to‘liq ekvivalent, “oq qarg‘a”–”белая ворона” qisman ekvivalent, chunki ingliz tilida odatda “black sheep” ijtimoiy ajralib qolishni bildiradi va rang inversiyasi yuz beradi. Raqamiy ko‘rsatkich sifatida, rang komponenti saqlangan tarjimalar 58 foiz, rang komponenti o‘zgargan tarjimalar 17 foiz, rang komponenti tushib qolgan funksional ekvivalentlar 25 foizni tashkil etdi. Ilmiy izoh sifatida, rang inversiyasi va yo‘qolishi “madaniy indeks”ning mos kelmasligi bilan bog‘liq bo‘lib, tarjima jarayonida konseptual domen va pragmatik effekt ustuvor qo‘yilganda rang leksikasi ikkinchi darajaga tushadi.

Jadval ko‘rinishida umumlashtirilgan natijalar ranglarning uch tildagi baho yo‘nalishini solishtirishga xizmat qiladi. Ta’rifiy jihatdan jadval “rang-dominant baho-tipik domen-namuna ibora” mezonlariga tayandi. Mexanizm sifatida har bir rang uchun kartotekadan eng chastotali va madaniy jihatdan tipik bo‘lgan uchta birlik tanlandi, so‘ng umumiy tendensiya chiqarildi. Misol va raqamlar quyidagi jadvalda ko‘rsatiladi, bunda chastota foizi mos rangning o‘z ichidagi baho taqsimotiga ishora qiladi. Ilmiy izoh sifatida jadval qiyosiy tahlilning shaffofligini ta’minlaydi va keyingi korpus tekshiruvlari uchun nazorat nuqtalarini beradi.

2-jadval

Til bo‘yicha rang frazeologizmlari chastotasi.

Uch tilda rangli frazeologizmlarning dominant bahosi va domenlari:

Oq - Dominant baho: ijobiy 62 foiz. Tipik domen: axloqiy baho, omad. Misol: oq yo‘l; белая полоса; white lie

Qora - Dominant baho: salbiy 71 foiz. Tipik domen: xavf, noqonuniylik, qayg‘u. Misol: qora kun; черный рынок; black market

Qizil - Dominant baho: aralash, salbiy ustun 54 foiz. Tipik domen: taqiqlash, intensivlik. Misol: qizil chiziq; красная линия; red tape

Ko‘k - Dominant baho: neytral-aralash 48 foiz. Tipik domen: emotsiya, mavhumlik. Misol: ko‘kka sovurmoq; голубая мечта; feel blue

Yashil - Dominant baho: aralash 51 foiz. Tipik domen: yangilanish, hasad. Misol: yashil chiroq; позеленеть от зависти; green with envy

Olingan natijalar rangli frazeologizmlar semantikasi universal idrok poydevori va madaniy konvensiya o‘rtasidagi murakkab muvozanatni ko‘rsatadi. Ta’rif nuqtayi nazaridan universal komponent rangning fiziologik idroki va “yorug‘lik-qorong‘ilik” oppozitsiyasi kabi bazaviy kognitiv sxemalar bilan belgilanadi, madaniy komponent esa ijtimoiy tajriba va diskurs an’analari orqali shakllanadi. Mexanizm sifatida bu muvozanat bir rangning turli tillarda bir-biriga

yaqin metafora berishi bilan birga, ayrim domenlarda keskin tafovutlar berishi orqali namoyon boʻladi. Misol sifatida “*black market”* va “*черный рынок*”ning toʻliq mosligi iqtisodiy noqonuniylik konseptining industrial jamiyatlarda oʻxshash institutsional tajribaga tayanishini koʻrsatadi, oʻzbek tilida ham “qora bozor” shakli qoʻllanib, internatsional modelning lokalizatsiyasi kuzatiladi. Raqamiy jihatdan, internatsional diskursga yaqin klasterlarda toʻliq ekvivalentlik 30 foizgacha koʻtarilgan boʻlsa, badiiy va ogʻzaki nutqqa xos klasterlarda noekvivalentlik 50 foizdan oshdi. Ilmiy izoh sifatida bu farq frazeologik birliklarning kelib chiqish manbalari turlicha ekanini koʻrsatadi: biri institut va amaliyotga bogʻliq, ikkinchisi esa poetik obrazlilik va mahalliy stereotiplarga tayangan (Suntharesan, V. 2016).

Oʻzbek xalqining ranglarga nom berishida oʻziga xos milliy-madaniy xususiyatlar koʻzga tashlanadi (Lutfullayeva D., 2024, 484). Natijalar konseptual metafora nazariyasidagi ayrim umumlashmalarni qoʻllab-quvvatlasa-da, uch til materialida ranglarning “baho determinatsiyasi” doim ham bir xil emasligi aniqlandi. Ta’rifiy jihatdan determinatsiya deganda rang komponentining avtomatik ravishda ijobiy yoki salbiy baho berishi tushuniladi. Mexanizm sifatida oʻzbek va rus tilida “oq”ning ijobiyligi yuqori boʻlsa-da, ingliz tilida “white elephant” yoki “whitewash” kabi birliklar oq rangni salbiy yoki tanqidiy ma’noda ham ishlatadi, bu rangning “aybsizlantirish” yoki “koʻzboʻyamachilik” bilan bogʻlanishidan kelib chiqadi. Misol tariqasida rus tilidagi “черная работа” koʻproq ogʻir, malakasiz mehnatni bildirsa, ingliz tilida “dirty work” koʻproq ishlatiladi va qora emas, “iflos” metaforasi markazga chiqadi; oʻzbek tilida esa “qora mehnat” shakli mavjud boʻlib, bu yerda qora rang “ogʻirlik” va “oddiylik” domenini bildiradi. Raqamiy koʻrsatkich sifatida, ingliz tilida rang komponenti “ifloslik” bilan almashtirilgan funksional ekvivalentlar ulushi 12 foizga yaqin boʻlib, bu oʻzbek va rus tiliga nisbatan yuqoriroq koʻrsatkichni berdi. Ilmiy izoh sifatida, metaforik resurslar tilda raqobatlashadi va bir domenni turli sezgi modalitetlari egallashi mumkin; ingliz tilida “clean/dirty” oppozitsiyasi ayrim holatlarda “white/black” oppozitsiyasidan produktivroq ishlaydi.

Tadqiqot amaliy jihatdan tarjima, leksikografiya va til o‘qitish uchun bir qator implikatsiyalarni beradi. Ta’rif nuqtayi nazaridan, amaliy implikatsiya deganda ilmiy natijani real kommunikativ vaziyatda qo‘llash imkoniyati tushuniladi. Mexanizm sifatida tarjimada rang komponentini saqlash yoki almashtirish qarori “madaniy indeks” va “pragmatik effekt” mezonlariga tayanishi kerak, chunki literal tarjima ko‘pincha noto‘g‘ri baho uyg‘otishi mumkin. Misol tariqasida, “green with envy”ni o‘zbekchaga “hasaddan yashil bo‘lib ketmoq” tarzida berish formal jihatdan mumkin, biroq tabiiyroq yechim “hasaddan rangi o‘chmoq” yoki “ich-etini yeb qo‘ymoq” kabi funksional ekvivalentlar bo‘lishi mumkin; rus tilida esa “позеленеть от зависти” mos keladi, lekin uslubiy intensivlik turlicha bo‘lishi ehtimoli saqlanadi. Raqamiy jihatdan, noekvivalent birliklarning 40 foizga yaqinligi o‘quv lug‘atlarida rangli frazeologizmlar uchun alohida lingvomadaniy izoh blokini kiritish zarurligini ko‘rsatadi. Ilmiy izoh sifatida, frazeologik ma’no ko‘pincha ensiklopedik bilimga tayanadi, shuning uchun izohsiz berilgan tarjima “semantik yo‘qotish”ga olib keladi va kommunikativ muvaffaqiyatni pasaytiradi.

Tadqiqot cheklovlariga to‘xtalinganda, ta’rifiy jihatdan cheklovlar ma’lumotlar tanlovi, janrlar muvozanati va korpusning hajmi bilan bog‘liq bo‘ladi. Mexanizm sifatida kartoteka 900 birlikni qamrab olgan bo‘lsa-da, dialektal nutq, so‘zlashuv slengi va internet memlaridagi yangi rang metaforalari to‘liq qamrab olinmadi, bu esa ayniqsa ingliz tilidagi tezkor diskurs o‘zgarishlarida seziladi. Misol tariqasida, “black swan” kabi zamonaviy metaforalar bir vaqtning o‘zida terminologik va publitsistik qatlamda ishlaydi, o‘zbek va rus tillarida esa uning qabul qilinishi va frazeologizmlashuv darajasi turlicha. Raqamiy ko‘rsatkich sifatida, media matnlardan olingan birliklar ulushi 35 foiz, badiiy matnlarniki 45 foiz, lug‘atlardan olingan, ammo korpusda kam uchragan birliklar 20 foizni tashkil etdi, bu janrlar bo‘yicha muayyan nomutanosiblik ehtimolini saqlaydi. Ilmiy izoh sifatida, keyingi tadqiqotlarda yirik milliy korpuslar bilan avtomatlashtirilgan kollokatsion tahlil, shuningdek psixolingvistik eksperimentlar orqali rangli iboralarning qabul qilinish tezligi va bahosini o‘lchash tavsiya etiladi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot ingliz, o‘zbek va rus tillaridagi rang nomlari ishtirokidagi frazeologik birliklar lingvomadaniy jihatdan yuqori axborot sig‘imiga ega ekanini va ular orqali baholovchi semantika hamda konseptual metaforalar tizimli ravishda kodlanishini ko‘rsatdi. Kartoteka asosida oq, qora, qizil ranglari uch tilda eng produktiv komponentlar ekani, ko‘k va yashil ranglari esa ko‘proq emotsional va kontekstga bog‘liq domenlarda faollashishi aniqlashtirildi. Ekvivalentlik tahlili rang komponenti saqlanadigan to‘liq mosliklar bilan bir qatorda, rang inversiyasi yoki rangning tushib qolishi orqali yuzaga keladigan qisman va noekvivalent holatlar keng tarqalganini tasdiqladi. “Baho spektri” va “madaniy indeks” mezonlari rangli frazeologizmlarni qiyosiy tavsiflashni operatsion va taqqoslanadigan shaklga keltirdi hamda tarjimada pragmatik effektni hisobga olish zarurligini asoslab berdi.Umuman olganda, rangli frazeologizmlar universal idrok asosiga tayansa-da, ularning madaniy motivatsiyasi va diskursdagi funksiyasi har bir tilda o‘ziga xos semantik xarita hosil qiladi, bu esa lingvomadaniyat, leksikografiya va tarjimashunoslik uchun muhim nazariy hamda amaliy xulosalarni ta’minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Gafarova Shaxnoza Sharifovna, & Usuf Khasanovich Abdulatipov Ingliz va o‘zbek tillarida rang ramzlarining lingvokulturologik talqini. Инновационные методики в обучении иностранным языкам: глобальные тенденции и опыт университетов шёлкового пути, 1, 2026. — 332-335 b. doi: 10.24412/cl-37493-2026-1-332-335
2. Lutfullayeva D. Raqamlashtirish davrida o‘zbek tilini davlat tili va xorijiy til sifatida o‘qitish masalalari: mahalliy va xorijiy tajriba xalqaro amaliy konferensiya materiallari. - Toshkent, 2024. - 484 b.
3. Matmurodov X. Rangning antroposentrik substansiya sidatidagi talqini. Tamaddun Nuri jurnali, 11 (62), 2024. - 290-293 b.
4. Rahmatullayev Sh. O‘zbek tilining frazeologik lug‘ati. Toshkent: O‘qituvchi, 1992. - 512 b.

5. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. М.: Высшая школа, 1996. - 381 с.
6. Сергей Влахов. Сидер Флорин. Непереводимое. В переводе. Москва" международные отношения" 1990. - 342 с.
7. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. - М.: Школа «Языкирусской культуры», 1996. -288 с.
8. Berlin B., Kay P. Basic Color Terms: Their Universality and Evolution. - Stanford: CSLI Publications, 1999. -210 p.
9. Humphrey, N. The colour currency of nature. In T. Porter & B. Mikellides (Eds.), Colour forarchitecture today (pp. 9-12). 2019. Taylor & Francis.https://doi.org/10.4324/9781315881379
10. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. Chicago: University of Chicago Press, 2003. - 274 p.
11. Suntharesan, V. Colour Terms in Languages. 2016. Language in India, 16 (2).

REFERENCES

1. Gafarova, S. S., & Abdulatipov, U. K. (2026). Linguocultural interpretation of color symbolism in English and Uzbek. Innovative Methods in Foreign Language Teaching: Global Trends and the Experience of Silk Road Universities, 1, 332–335. https://doi.org/10.24412/cl-37493-2026-1-332-335
2. Lutfullayeva, D. (2024). Issues of teaching the Uzbek language as a state language and as a foreign language in the era of digitalization: Local and foreign experience. Proceedings of the International Practical Conference.
3. Matmurodov, K. (2024). Interpretation of colour as an anthropocentric substance. The Light of the Civilization Journal, 11(62), 290–293.
4. Rahmatullaev, Sh. (1992). Phraseological dictionary of the Uzbek language. O‘qituvchi.
5. Kunin, A. V. (1996). A course in modern English phraseology. Vysshaya shkola.

6. Vlahov, S., & Florin, S. (1990). The untranslatable in translation. International Relations.
7. Teliya, V. N. (1996). Russian phraseology: Semantic, pragmatic, and linguocultural aspects. School “Languages of Russian Culture.”
8. Berlin, B., & Kay, P. (1999). Basic color terms: Their universality and evolution. CSLI Publications.
9. Humphrey, N. (2019). The colour currency of nature. In T. Porter & B. Mikellides (Eds.), Colour for architecture today (pp. 9–12). Taylor & Francis. https://doi.org/10.4324/9781315881379
10. Lakoff, G., & Johnson, M. (2003). Metaphors we live by. University of Chicago Press.
11. Suntharesan, V. (2016). Colour terms in languages. Language in India, 16(2), 261–268.